

Обирання післяминулого

Післявиборне опитування «Критики»

(лютий–квітень 2010 року)

Невдовзі після інавгурації обраного в лютому 2010 року президента Януковича редакція часопису «Критика» запропонувала членам його редколегії – політологам Володимирові Кулику, Олександрові Мотилу та Миколі Рябчуку – прокоментувати результати виборів, поміркувати про перспективи України за нового режиму й окреслити «порядок денний» на ближчий час для (націонал-)демократичної громадськості. Експертам було поставлено три запитання:

1. Ваша загальна оцінка результатів виборів: чи загрожують вони Україні суттєвим, системним «відкатом», втратою чи зменшенням суверенності, демократії тощо?
2. Ваша оцінка післявиборної поведінки головних політичних гравців.
3. Як за нових політичних обставин має поводитися демократично налаштована громадськість? Як ставитися до влади, до опозиції? Що є найголовнішим у нинішньому «порядку денному» українських демократів?

З певних причин вихід числа з цими коментарями затримався на тривалій час, протягом якого в політичному житті сталися події, що їх кілька місяців раніше достеменно ніхто не міг передбачити: формування на позаконституційних засадах нової парламентської коаліції та призначення нею уряду із сумнівною легітимністю, підписання «харківського пакту», що залишив Чорноморський флот Росії у Севастополі аж до 2042 року, тощо, в ґрунті речі пропоновані коментарі не застаріли, а висновки критиківських авторів, як щодо закономірностей розвитку українського суспільства, котрі спричинили виникнення нової політичної реальності, так і щодо завдань, котрі відтак постали перед громадськістю, лишаються цілком чинними й за теперішніх обставин. Саме тому редакція вирішила умістити це опитування в числі, яке виходить друком наприкінці квітня, замість лютого. За свого роду підсумок до цих міркувань править допис головного редактора «Критики» проф. Григорія Грабовича, який коментує деякі причини, що уможливили засадничу зміну політичної орієнтації України.

Микола Рябчук

1. Існує поширена і, як на мене, доволі хибна й небезпечна думка, що режим Януковича буде таким собі різновидом кучмізму, Kuchma-lite, – саме так окреслив це один західний політолог за аналогією до Kравchuk-lite на позначення квазидемократичного і дисфункціонального Ющенкового правління. Свого часу українці, зокрема галичани, потрапили у подібну пастку хибної історичної аналогії, вважаючи, що німецький режим Гітлера буде чимось подібним до німецького/австрійського режиму Франца Йосифа.

Більшість сьогоднішніх експертів, схоже, щиро вважає, що у міжнародній політиці Янукович продовжуватиме сумнозвісну кучміську «багато векторність», а у внутрішній – у подібний спосіб провадитиме політику «ментократії», тобто опортуністично маніпулюватиме різними кланами, групами та інтересами, реалізуючи насамперед інтереси власні та найближчого оточення.

Ці передбачення видаються мені помилковими з двох причин. Насамперед, не стало тих ідеальних можливостей для маніпуляцій, що мав Леонід Кучма. Успішно окупувавши псевдоцентристську нішу і з неї подаючи себе як поміркованого політика, правдивого миротворця, що зрівноважує інтереси сходу і заходу, комуністів і націоналістів, проросійських і проєвропейських радикалів, він ефективно маргіналізував своїх опонентів – і лівих, і правих, виштовхуючи їх у сферу політичної дев'яції та ідеологічної obsesії, виповнюючи натомість панівний дискурс своїм буцимто позаідеологічним, прагматичним «центризмом».

Янукович, навіть якби хотів, такої стратегії реалізувати не зможе,

бо після Помаранчевої революції, а почасти і внаслідок неї, український політико-ідеологічний простір істотно поляризувався, а відтак можливостей витворити й посісти реальну або фіктивну центристську нішу суттєво поменшало. Власне, поляризація цього простору розпочалася ще десятиліття тому у зв'язку з поступовою «приватизацією» і лівого, і правого (комуністичного та націонал-демократичного) електорату олігархічними кланами. Утримувати квазіцентристську нішу у цій ситуації виявилось дедалі складніше, тому що і комуністи, і «націоналісти» стали доволі маргінальною політичною силою, якою вже важко серйозно налякати пересічного обивателя. Натомість і Партія регіонів – попри весь свій советофільський електорат, і Помаранчевий блок – попри опору на електорат насамперед націонал-демократичний, набули респектабельнішого вигляду, ніж традиційні ліваки-комуністи та «націоналісти»-рухівці, а отже й виявилися куди відпирнішими щодо дискурсивної, а відтак і політичної маргіналізації.

Кучма програв великою мірою саме тому, що знищив квазіцентристську нішу, з якої, попри мізерний рейтинг, правив ціле десятиліття, успішно подаючи себе як «менше зло» порівняно з радикалами-комуністами чи радикалами-націоналістами. Власне, він зробив цю нішу не надто потрібною, фактично відкривши шлях до влади «зреформованим» (себто сприватизованим олігархічними кланами та іміджево ошляхетненим) націонал-демократам та/або подібним чином «зреформованим» советофілам. Єдиний сьгодні спосіб відновити квазіцентристську нішу – це створити «велику коаліцію» з Партії регіонів і БЮТу як такий собі місцевий аналог «Єдиної Росії», з кишеньковою

опозицією у вигляді комуністів та яких-небудь лояльних «націоналістів» із «Нашої України». На щастя, до такої коаліції не дійшло торік і, маймо надію, не дійде найближчим часом. У кожному разі, такий варіант не приведе нас до політики Kuchma-lite, радше навпаки – до Kuchma-strong, або й extra-strong, і «сильною» вона буде не в сенсі ефективності, а в сенсі репресивності та авторитаризму.

Втім, авторитарною вона буде й без «великої коаліції», і то не тіль-

мав). Просто Кучма, як досвідчений гравець, розумів, чи принаймні відчував, важливість козирних карт, якими не можна просто так розкидатися, навіть заради братушок, не отримуючи нічого натомість.

У цьому сенсі Янукович не просто совок, а й рагуль, провінційний лох, який випадково потрапив на царський трон і не відає до пуття, що з тим скіпетром та іншим причандаллям робити. Невіглас на троні – це, звісно, не найбільше лихо, якщо довкола

Демонтаж передвиборної агітації

ки тому, що Янукович, не маючи квазіцентристської ніші, не зможе утримувати свій режим за допомогою самих лише маніпуляцій і муситиме робити ставку на застосування репресій, закручування гайок і загострення класової, себто кланової боротьби. Є ще й друга причина, через яку Янукович навряд чи стане чимось на кшталт Kuchma-lite (або й не lite). І полягає вона як в особистих рисах самого цього добродія, так і в характері його ближчого й дальшого оточення.

Кучма, за всієї своєї совковості, був усе-таки дещо освіченішим (і в сенсі формальної освіти, і світоглядно), а головне – мав незрівнянно кращу політичну інтуїцію. Кучма умів торгуватися – і з Москвою, і з Брюсселем, і з українськими кланами, даючи всім найрізноманітніші обіцянки, але не надто зв'язуючи себе зобов'язаннями, котрі обмежували б його поле маневру. Уявити собі Кучму, який просто так, «задарма» (чи «здуру»), проводив би власну інавгурацію під покровительством московського патріарха, або великодушно обіцяв кремлівським братушкам позаблоковий статус чи довічну халяву для російського флоту у Севастополі, доволі важко. І зовсім не тому, що Кучма мав якісь принципи та ідеали, якими не міг поступитися (судячи з усього, не

нього є радники, здатні якоюсь мірою те невігластво коригувати. Але й тут зіставлення з Кучмою випадає явно не на Януковичеву користь. Ранній, себто реформаторськи найефективніший Кучма мав при собі Горбуліна, Разумкова, Видріна, зрештою, Малинковича – русофіла, але аж ніяк не українофоба, та й Табачник за Кучми був цілком адекватним, тобто нормальним постсоветським циніком, який не прибився ще під московське покровительство. Кучма, за всіх своїх вад, не давав міністерських посад таким явним ГРУ-шним типам, як який-небудь Єжель, Сівкович або той-таки сьгоднішній Табачник. І робив це не тому, що, на відміну від Януковича, мислив у категоріях національного інтересу (для всіх наших совкових «еліт» це у принципі нехарактерно), а найпевніше тому, що значно краще усвідомлював інтерес власний.

Режим Януковича, з огляду на все сказане, буде, правдоподібно, авторитарним і проросійським більшою мірою, ніж режим Кучми. Вірогідно також, що він, на відміну від Кучми, буде також відверто українофобським. Тут уже найближчим часом лакмусовим папірцем може стати політична доля Табачника: вона або підтвердить це припущення, або ж ознаменує перемогу поміркованіших, прагматичніших

сил усередині Партії регіонів, що дає певний шанс на здійснення гнучкішої, менш конфронтаційної політики.

2. Поведінка загалом передбачувана. Янукович і Партія регіонів здійснюють ту політику, до якої звикли у своєму авторитарному регіоні, де мають статус і політичного, й економічного монополіста. Тепер, природно, вони намагатимуться всіма засобами утвердити цей статус у масштабах усієї країни.

Помаранчева опозиція, як завжди, виявилася розділеною, розбитою і корумпованою. Досвід 2006 року, схоже, нічого не навчив ані БЮТ, ані «Нашу Україну»: вони знову залучили до своїх списків явно продажних типів – і тепер за це справедливо покарані їхнім зрадництвом. (Ми, виборці, на жаль, покарані також – і великою мірою також заслужено.)

Навряд чи нікчемність українських політиків, оприявлену в сотий чи в тисячний раз, можна вважати якоюсь особливою несподіванкою. Як, зрештою, і їхнє невитравне бажання – незалежно від партійної приналежності – гратися з правилами, а не грати за правилами. Совковість на наших теренах, схоже, стала генетичною хворобою: молодше покоління політиків, за моїми спостереженнями, майже нічим не відрізняється від старшого – та сама зневага до закону й та сама впевненість, що мета виправдовує засоби, переможець отримує все, сила додає право.

В цьому контексті особисто для мене стала певною несподіванкою та легкість, із якою Юлія Тимошенко погодилася з фактичним парламентським переворотом і формуванням антиконституційної коаліції та нелегітимного уряду. У принципі, вона мала можливість не віддавати фактичної влади цим самозванцям – принаймні до відповідного рішення Конституційного суду. Легкість, із якою «залізна» Юля капітулювала, можна пояснити панічним страхом перед новими виборами та браком потрібних для них ресурсів, але може бути й наслідком певних таємних домовленостей чи ще таємніших сигналів із Вашингтону, Брюсселю чи, ще гірше, Москви.

В кожному разі, Тимошенко здала, власне, без бою те поле, де мала далеко кращі шанси виграти, ніж оспороюючи результати виборів і тим самим, на жаль, делегітимізуючи результати екзит-полів – єдиної інституції, на якій легітимність нашої виборчої системи ще більш-менш тримається, всупереч продажним судам і кишеньковим виборчим комісіям.

Щодо інших гравців, то з ними все зрозуміло. Корабель комуністів невідворотно йде на дно, тож прагматична команда давно вивісила на щоглі крамничний напис FOR SALE і похапливо розпродує рештки товару перед остаточним банкрутством. Те саме стосується й блоку Литвина, одного з численних непорозумінь української перверсивної політики. Втім, усі ці персонажі як досвідчені політичні паразити ще не раз з'являться в інших блоках та коаліціях, аж поки не стануть жертвою якогось ефективного глистогінного засобу у вигляді справді демократичної революції і

справді демократичного реформування політичної системи.

Шанси, однак, на такі реформи поки що невеликі – принаймні у найближче десятиліття, яке ознаменується дедалі тотальнішим домінуванням регіоналів у нашому політичному, економічному, мовно-культурному та всіх інших просторах.

3. Що робити? – це одвічне наше питання, на яке можна дати десятки відповідей або не знайти жодної. Широ кажучи, я не знаю. Тобто особисто для себе я її знаю і формулою приблизно так, як це полюбає робити Вадим Скуратівський, цитуючи головного героя фільму «Председатель»: «Продолжать пахоту». За великим рахунком, ми маємо ту владу, на яку заслуговуємо. Недолугий Янукович із «бригадою» – це така сама плоть від плоті українського «народу», як і недолугий Ющенко чи недолуга (по-своєму) Тимошенко. Неможливо поліпшити якість еліт, не поліпшивши якості самого суспільства. Роботи тут вистачить усім і надовго.

Володимир Кулик

Результати нещодавніх президентських виборів я вважаю закономірним, хоч і прикрим наслідком розвитку українського політикуму й суспільства після Помаранчевої революції: перейнятості «помаранчевих» лідерів приватними інтересами та взаємними конфліктами, а не реформами й доланням кризи, поновленого та посиленого розчарування й відчуження в суспільстві, відруху ідеологічно нестійкої частини електорату від «помаранчевих» до «біло-синіх», браку демократичних і прозахідних альтернатив для колишніх прибічників Ющенка водночас із моральною неприйнятністю для багатьох із них Тимошенко навіть як «меншого зла» порівняно з Януковичем. Надану «біло-синім» лідерам нагоду скомпрометувати себе в очах своїх виборців так, як скомпрометували «помаранчеві», можна було б уважати шансом на щеплення проти антидемократичних та проросійських уподобань у суспільстві – якби не небезпека того, що задоволення тих уподобань зайде за ту межу, звідки поворот до демократії, Європи й повноцінної незалежності буде проблематичним. Розвиток відповідних тенденцій вважаю досить імовірним, надто з огляду на очевидну нездатність прибічників протилежної орієнтації їм протистояти. Трохи більше надій маю на реакцію з боку західних держав та інституцій, із якими Янукович намагатиметься не сваритися. Але й для них покращення українсько-російських стосунків може виявитися важливішим за збереження європейської орієнтації Києва, а припинення блокади в парламенті й конфлікту всередині виконавчої влади – за дотримання демократичних норм на шляху до цієї мети.

Можна сказати, що післявиборчою поведінкою Януковичеві опоненти potwierдили справедливність своєї виборчої поразки. Ющенко, Яценюк та більшість «Нашої України» заявили про опозиційність щойно тоді, коли їм відмовлено посади прем'єра. Спроба

Тимошенко поєднати невизнання Януковича законним президентом і збереження за собою посади прем'єра свідчить про нерозуміння різниці між системною та позасистемною опозицією і те ж таки поцінування посади понад принципи. Тігіпкове входження в уряд підважило його перспективу утвердитися як реформаторська альтернатива до обох фаворитів президентського змагання та здобути успіх і вплив на майбутніх виборах до парламенту. Щодо самого Януковича, то він також потвердив небезпідставність побоювань, що його президентство означатиме повернення до традицій і дійових осіб кучмізму: і вибором корпоративної, а не компромісної кандидатури прем'єра, і готовістю задля консолідації влади знехтувати Конституцію, і нерозумінням чи ігноруванням роз'єднаної впливу призначень одіозних постатей на кшталт Табачника.

Демократично й ліберально налаштована частина української гро-

мадськості має намагатися, з одного боку, обмежувати руйнівні для своїх вартостей дії влади, а з другого – готувати передумови до її зміни на майбутніх виборах. Конче потрібні критичні й програмово-конструктивні публікації в українських і західних медіях, які пояснювали би згубність тих чи тих кроків вищих і нижчих посадовців та пропонували альтернативні розв'язання відповідних проблем. Не менш важливими є протестні акції, покликані продемонструвати наявність у суспільстві певної маси незгодних і здатних до опору. Та головним чинником мабутнього успіху має стати творення – зокрема на основі протестних ініціатив – політичних сил, що могли би стати альтернативою зdiskредитованим партіям «помаранчевого» табору. З огляду на сумну традицію політичної участі лише за гроші, я оцінюю шанси постанови таких сил доволі скептично – а проте кращого засобу протистояти сповзанню в минуле Україна не має.

Елен Блан Родом із КГБ Система Путіна

Переклад з французької
Петро Тарашук
Київ: Темпора, 2009

Політолог із Національного Центру наукових досліджень Франції та редактор журналу «Transition et Sociétés» Елен Блан уже не перший рік вивчає політичні процеси в ССРСР і Росії. У книжці «Родом із КГБ» авторка аналізує роль політичної еліти, але також спецслужб, олігархів та мафії у розвитку Росії. Свою розповідь Блан розпочинає від приходу до влади Юрія Андропова, чиє обрання генсеком означувало остаточне злиття у Радянському Союзі влади КПСС та КГБ. Андропову належала ідея боротьби з політичними інакодумцями засобами радянської психіатрії. Як стверджує Блан, він був також автором ідеї «перебудови», а Михайл Горбачов став лише добрим виконавцем перебудовного «плану Андропова». Задум масштабних перетворень в ССРСР народився в кабінетах спецслужб.

Невдалий путч «ГКЧП» та його наслідки авторка вважає, як і «перебудову», результатом діяльності радянських спецслужб: вони в такий спосіб намагалися усунути Горбачова та відкоригувати втілення плану «Андропова». Незграбний заколот було вчинено з метою зробити Захід поступливішим у переговорах про радянський зовнішній борг і залучити західні кредити для підтримки демо-

кратів перед загрозою реставрації тоталітарного режиму. Втім, Елен Блан оминає сам факт розпаду ССРСР, що згідно із запропонованою логікою мав би бути результатом спланованої діяльності КГБ, а не найбільшим геополітичним потрясінням ХХ століття.

Доба Бориса Єльцина постає часом росту великого російського капіталу та формування зв'язків між великим бізнесом і мафією. Псевдоринкові реформи прикривали широкомасштабний переділ радянської власності між групою впливових сімей. Значення великого капіталу стало очевидним, Єльцина було переобрано на другий президентський термін, а його адміністрацію очолив один із російських олігархів.

Загальна слабкість Росії, збільшена економічними негараздами кінця 1990-х, змушувала шукати спадкоємця президента. Період частих змін урядів закінчився врешті появою ніким до того не званого Владіміра Путіна, що, як і Андропов, прийшов до найвищої державної посади із спеціальних органів. Блан причиною політичного успіху Путіна бачить його політику жорсткого протистояння чеченському сепаратизмові, що отримала громадське визнання після серії терактів щойно перед президентськими виборами. Дослідниця не вказує прямо, хто організував вибухи, але пропонує замислитися, кому найбільше було від них користі.

Прихід до влади Путіна став тріумфом наступниці КГБ – Федеральної служби безпеки, яка за нового президента отримала абсолютну владу над Росією. Нове політичне керівництво уможливило реалізацію основної мети – встановити панування над Європою, забезпечивши масштабне (і не завжди законне) проникнення російського капіталу в європейське економічне та політичне життя.

Елен Блан застерігає читачів проти російської загрози всьому європейському континентові, закликає не оцінювати сучасну Росію за демократичними критеріями, наводячи низку аргументів на підтвердження того, що керівну роль у політичному житті цієї країни відіграють спецслужби, великий капітал і мафія.

Володимир Гуцулей

Олександр Мотиль

Попри Януковичеву перемогу на президентських виборах, я не дуже стурбований за долю суверенності України. Всупереч проросійським нахилам регіоналів, вони навряд чи підуть на якісь кроки, що призвели би до обмеження державного суверенітету чи втрати незалежності. Будь-яка еліта завжди тримається того, що вже здобула. А бути президентом чи прем'єром великої країни, мати визнання з боку міжнародної спільноти тощо – це привабливіше, ніж перетворитися на якихось генерал-губернаторів мало кому відомої та потрібної губернії в Російській Федерації.

Зрештою, Україна, хоч яка вона є, не Білорусь. Як перетягти таку велику країну під крило Росії? Лукашенкові було би простіше: тут підлеглість Росії була певним подовженням статусу-кво. А в Януковича країна велика, дуже фрагментована, понад половину громадян – проти нього, і навіть частина його виборців не хоче підпорядкування Росії, адже він зумів почасти залучити на свій бік колишній помаранчевий електорат. Як притягнути їх під Росію без вибуху? Нові владці мусили би діяти дуже поступово, хитро, розумно – але ж немає часу, та й не аж такі вони розумні, а головне – вони жадібні, вони хочуть тієї влади. Віддати її Росії – це якийсь крайній варіант: скажімо, країну охопили протести, вона на межі повстання, уряд готується втікати... А

тут Кремль пропонує розв'язку: краще таке, ніж утеча.

А не жертвуючи суверенітетом, регіонали, якщо конче хочуть зберегти владу, маючи якихось 35% підтримки, ще й переважно на сході, ймовірно муситимуть жертвувати демократією. Такий розвиток подій ще вірогідніший із огляду на їхнє заявлене бажання здійснювати якісь радикальні структурні зміни в економіці. Це неминуче зменшить їхню популярність – байдуже, чи справді вони розпочнуть економічні реформи, чи просто крастимуть. Тоді вони легко стануть на шлях, звичайний для бюрократично-авторитарного режиму: доведеться придушувати робітництво, інтелігенцію тощо, щоб не було спротиву – незалежно від того, залишиться режим коруптованим чи справді провадитиме модернізацію. Друге, звісно, краще, попри згортання демократії: принаймні йшлося би про економічний поступ за політичного відступу. А перший варіант – це навіть не кучмізм, а просто брежнєвський застій.

Але є і третій варіант: співпраця з національно свідомими елементами в Україні. Питання, чи влада на таке здатна. З одного боку, Янукович зустрічається зі Ступкою, обіцяє підтримати національне кіно; читає Шевченка, хоч і з помилками... Це був би для них логічний вихід: створити тимчасову, ситуативну коаліцію, зближення з українською Україною, не чіпати мови та інших дражливих питань, – і спокійно або красти, або

таки провадити економічні реформи. Це не аж так важко для них. Адже не конче питання має стояти руба: або – або. Монумент або Єкатеріні, або Бандері. Я вважаю, вони могли би на таке піти, але чи готові? Призначення Табачника свідчить радше про те, що ні. Тоді залишається тільки недемократичний варіант. Але чи вдасться він їм? Маю відчуття, що диктаторські проекти чи наміри зблизитися з Росією просто об'єктивно неможливі, хоча це не означає, що вони не старатимуться – принаймні, коли йдеться про згортання демократії, а не про зближення з Росією.

Запорукою демократичності України є не так міцність демократичних інститутів, як фрагментованість і розмаїтість, плюралістична за означенням. Ця умова залишиться і за Януковича, він цієї фрагментарності не подолає. Друга перешкода авторитаризмові – балаганна держава, неефективний державний апарат. Це зле, коли йдеться про реформування, але водночас забезпечує квазидемократію. Авторитарний режим спирається на державний апарат і на силові структури, без яких диктатура неможлива. В Україні ефективних силових структур немає, тому засобів для справжньої диктатури не було в Тимошенко, якої боялися як потенційного диктатора, і немає в Януковича.

Втім, не можна не брати до уваги можливість того, що регіонали поволи, не гучно, торгуючися з опозицією, розділяючи та пануючи, прямуватимуть до звуження демократії. Така небезпека є. Опозиція та загалом громадськість не можуть мирно ковтати це.

Треба також зважити на зміни за останні п'ять років: усталення практики опозиційного опору владі, зміцнення політичних партій, вивільнення ЗМІ, певний поступ громадянського суспільства, хай усе ще недорозвиненого. Протистоїть їм хоч і схильна до недемократичного диктату, але таки не гегемонічна влада. Крім того, ця владна сила й собі фрагментована, хоч і дисциплінована та згуртована в боротьбі за владу. Партія регіонів і формально, і фактично є не злитою фашистською потугою, а певним конгломератом різних груп. Вони не мають ідеологічного осердя, а їхнім очільникам бракує ідейних важелів для притлумлення цього внутрішнього розмаїття. Зосередитися регіоналам так само важко, як і національно-демократичним силам, попри набагато більшу дисциплінованість і керованість. Звісно, цілком можливі будь-які трансформації, зокрема й у напрямку дальшого посилення авторитарних тенденцій, але в кожному разі, Януковичеві це даватиметься не так легко, як, приміром, Гітлерові, через брак ідеї, ідеологічного чинника. Тому Партія регіонів не зацікавлена загострювати боротьбу з опозицією й узагалі збільшувати напруження в суспільстві, – навпаки, вона потребує спокою та стабільності.

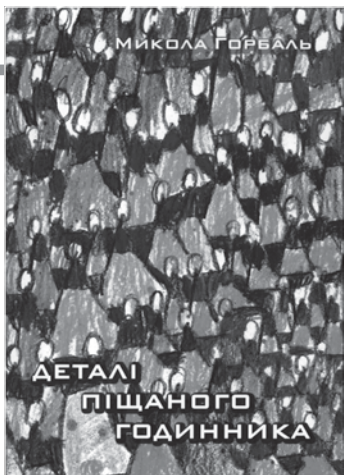
Отже, диктатура неможлива, а віддавати Росії суверенність не надто хочеться, і тому доведеться шукати порозуміння із опозицією – а опозиція є національно-демократична. Коаліція з нею дала би змогу одним зберегти

національні надбання, а другим – нагоду не тільки красти, а й провадити хоч якісь економічні реформи. Якщо мій аналіз слушний, Партії регіонів не лишається нічого іншого, як рано чи пізно, може, не відразу після перемоги, піти на якісь поступки. Вони потребуватимуть знайти когось іще поза тими 35%, які їх підтримали і яких меншатиме хоч унаслідок подальшого розкрадання держави, хоч унаслідок тяжких реформ.

Тепер інше питання. В уряді Азарова майже 30 міністрів, ніхто такого не має. Коли якась комісія, комітет складається з 5 членів, то важко ухвалювати рішення, коли 10 – украй важко, майже неможливо (згадаймо ЕС після останнього розширення). А тут 30... Такий кабінет просто не зможе працювати. Значить, або Янукович з Азаровим просто дурні, або вони хотіли притягнути якнайбільше прихильників до корита, або, зрештою, всі ці міністри не ухвалюватимуть фактичних рішень. Ухвалюватиме Янукович, можливо, у якомусь вузькому колі радників чи олігархів, позаполітичному та позаюридичному, а уряд, не беручи на себе ініціативи, буде технічним виконавцем. Міністри, замість працювати, прагнутимуть задовольняти забаганки вождів, а позаяк ті не є сильними постатями, як-от Мусоліні, Піночет, Хомейні чи Мао, ба навіть Путін (цей Віктор не того гатунку), то кабінет буде неефективний, він реально не працюватиме. Решта ланок влади також чекатиме на прямі накази від якогось Азарова чи Януковича. Якби їм ішлося тільки про те, щоб красти, але ж мусять вдаватися до якихось реформ, бо ж криза! А ще опозиція тиснутиме.

Неефективний уряд у неефективній державі з відносно змобілізованим громадянським суспільством і з відносно змобілізованою опозицією муситиме або продати Україну Росії та стати губернаторами (не певен, чи вони на таке наважаться), або піти на поступки націонал-демократам, і національно-демократичний проект, хай із деякими компромісами, порушеннями демократії (не певен, чи аж такими шаленими), принаймні не загине. І тут багато що залежить від громадськості, від національної демократії. Якщо інтелігенція западе в апатію, піде у свої ніші, перестане працювати, якщо опозиція стане продажною чи просто розколеться, тоді уряд, хоч би який неефективний, не матиме жодного опору, а отже, жодної причини міняти курс і пристосовуватися до реальності.

Отже національно-демократичній опозиції немає причин упадати у відчай і думати про еміграцію. Найгірше саме тепер полишити поле бою і зайнятися тільки своїми підпільно-дисидентськими справами (хоч і це важливо). Навпаки, треба саме тепер заангажуватися. Брати участь у дискусіях, натискати на слабкі точки режиму, захищати досягнення і висувати нові економічні, політичні, культурні вимоги. Але підходити до цього стратегічно, вибираючи з-поміж них ті, що і демократам потрібні, і для регіоналів прийнятні, ті, що уможлилювали би структурні зміни в економіці чи принаймні давали змогу не погіршити ситуації.

Микола Горбаль Деталі піщаного годинника

Київ: Факт, 2008

Микола Горбаль – поет-дисидент, чий поезії, написані в ув'язненнях протягом 1970–1980-х років, уперше видала Надія Світлична 1983 року в США. До перевиданої та доповненої збірки «Деталі піщаного годинника», вдало інкрустованої малюнками Богдана Горбала, ввійшли переважно досить коротенькі поезії медитативного характеру та авторські пісні. Микола Горбаль також додав до книжки автобіографічний нарис «Історія однієї фотографії», а передмову до неї написав Євген Сверстюк.

Горбальєві тексти в основному зосереджуються на осмисленні життя в категоріях вічність/тимчасовість, безконечне/минуше. Відповідно, кожен із нас є піщинкою, деталлю того годинника, який веде лік світові у

безконечності, хоча можливо, інколи й «важко змиритись, що ти лиш піщинка / в безмежжі часу».

Хронотоп у поезіях збірки постійно тяжіє до розширення усталених меж. Час від теперішнього розширюється як «вперед» (до вічності, безконечності), так і «назад» («Сьогодні зранку пішов туди / де він був, коли його ще не було»), а замкненість просторова спричиняється до втоми, забуття й занепаду («Закорковане, / забуте, / настояне, / п'яніло від самого себе, / бродило саме в собі, / стомилося від самого себе, / згусло / закорковане»). Безконечність у Горбальєвих поезіях стає тим критерієм, який визначає вартість речей, явищ, самого світу. Вічність є однією з наскрізних тем збірки; її наділено рисами м'якості, плавності, тиші. Натомість тимчасовість супроводжується образами безвиході, колючості, кари та байдужості. Цікаво, що Горбальєвій вічності притаманна категорія множини («тихо, як лілії, / кружляли вічності»).

Горбальєва поезія – це не лемент, плач чи нарікання на долю, а прагнення поглянути на негаразди свого часу відсторонено і якнайглибше. Подекуди вірші складаються з одного-двох рядків, набуваючи рис афористичності, наприклад: «І в цьому колодязі вода отруєна» або «Барвінок що – / він стелиться низенько». А що тільки варта тонка, ледь помітна авторська іронія, якою пронизано тексти збірки «Деталі піщаного годинника»!

Людмила Наконечна

Така стратегія радше розкладе владу, ніж послабить опозицію. Тому має зникнути риторика зради, треба полишити цей дискурс. Якщо хтось, як-от Ступка, вважає за можливе співпрацювати з Януковичем, бо бачить у тому користь, – нехай. Ті, хто хоче демонструвати біля Шевченка, збирати підписи, ходити з прапорами, робити «антитабачну» кампанію – теж нехай. Головне – створити «розумну» опозицію, яка висуватиме реальні, прийнятні для уряду, а водночас корисні для поступу національно-демократичного проекту вимоги. Можна далі говорити, приміром, про Голодомор. Не конче наполягати, що це геноцид, а просто говорити про величезну трагедію, яку постійно треба пам'ятати. Влада на це могла би пристати, а це просуває і національно-демократичний проект. Звісно, це стратегія мінімального виживання для демократії. Може бути і програма максимум. Не конче нова Помаранчева революція, але якісь форуми, демократичні видання тощо. Це, до речі, такий момент, коли набувають великої ваги видання на кшталт «Критики», адже вони здатні впливати не тільки на «помаранчевих» націонал-демократів, а й, умовно кажучи, на електорат Тігіпка. Ті люди потребують і шукають альтернативи, бо ж сам Тігіпка здискредитувався і відійшов. А є ще електорат Яценюка і потенційно демократичні сили на сході та на півдні.

Зрештою, для інтелігенції політичні питання не є першорядні. Інтелектуалам не конче творити політичні партії. Вони, звісно, можуть підтримувати наявні політичні сили – і то їх усіх, не вибираючи між Яценюком, Гриценком чи Тимошенко: якщо ті в опозиції, то хоч які вони були чи будуть, нині вони є противагою і відіграють об'єктивно позитивну роль саме як теперішня опозиція. Та головне – робити своє: влаштовувати конференції, дискусії, форуми, обговорення, а водночас займатися певним просвітництвом, народництвом, «іти в народ» (бо наша інтелігенція дещо закрити). Звісно, важко ввійти у цей народ, і не знати, чи він у тому зацікавлений і взагалі де він сидить. Ну, як не в народ, то до студентства, та хоч би тих «тігіпівців» прилучити – більше-менше сучасний, трохи національно свідоміший середній клас. Вони мали би бути зацікавлені в такій співпраці з національно-демократичною інтелігенцією, попри свою переважну російськомовність. Звісно, інтелектуали за своєю природою анархісти, але варто намагатися: творити певні центри, форми, інститути такої діяльності, такого діалогу, щоби люди знали, куди звертатися. Хай навіть просто якісь сайти – вони й так уже є, але треба розвивати, посилювати.

А загалом, інтелектуалам потрібно домовлятися між собою. Їм це дуже важко, майже неможливо, але конче потрібно, бо вони мусять ставити вимоги владі. Навіть слабкий режим не піде на поступки, якщо за тими вимогами не стоятиме певна солідарність. Тому опозицію треба творити широко: від українців негативно налаштованих до готових співпрацювати. Аби там було фрагментації якнайменше, а в режимі – якнайбільше. І тоді ту фрагментацію

можна буде використати на користь національно-демократичному проєктові. Метафорично кажучи, це формат не війни, а польського «круглого столу», коли опозиція та влада готові говорити одна з одною, й у підсумку режим падає, хоча на момент початку гри він цього ще не знає.

За таких обставин досить важливою стає роль діяспори, хоч вона й не дорівнює ролі громадськості в Україні. Діяспора має свої вади, великою мірою не розуміє України, не готова до компромісів, ставить дурні вимоги тощо. Але якщо залучити людей із певним впливом, зв'язками, ідеями, зокрема і з третьою та четвертою хвилі, то вони зможуть брати участь у такій роботі, наприклад, у ролі медіаторів. Та й загалом потрібні міцніші зв'язки між діями в діяспорі та в Україні, бо в кожного з партнерів є важливий і унікальний досвід, якого друга сторона не має.

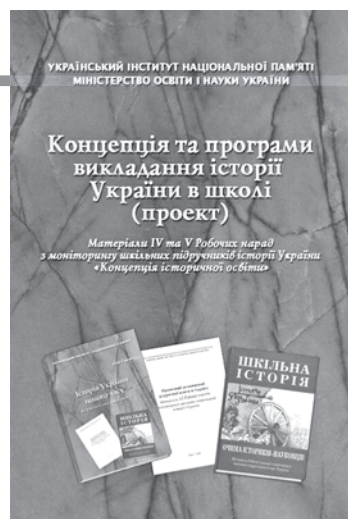
І хоч би які ярлики чіпляли до цього режиму, хоч би яким бандитським його вважали, мені як політологу, ще й з Америки, який збоку оглядає загальні контури ситуації, здається, що його можливості вельми обмежені. До певної міри це заслуга Помаранчевої революції. Бо Віктор Ющенко, з одного боку, посилює фрагментацію державного апарату, а з другого – таки посилює громадянське суспільство. Тепер регіонали, ставши спадкоємцями цього балагану, звісно, прагнуть заповодити в ньому авторитарні порядки. Але навряд чи зможуть...

P.S. Думає дещо переписати з огляду на події останніх кількох тижнів – але вирішив залишити, як є. Хіба що, сказавши в першому реченні «я не дуже стривожений за долю суверенності України», тепер додав би: «це не дуже стривожений». Думаючи про регіоналів, я завжди згадую американську мафію. У Нью-Йорку, звісно, був хрещений батько, але кожна сім'я мала свого очільника і свою територію. І боже борони, щоби якась із мафіозних структур зайшла на чужу територію. І боже борони, щоби одна підкорилася другій. Я і далі вважаю, що регіонали не захочуть віддати власного суверенітету та незалежності – як і всякі мафіозі. Трохи складніше з їхньою готовістю піти шляхом раціонального компромісу. Коли поведуться по-мафіозному щодо інших (зовнішніх) мафіозних структур (наприклад, путінської), то мали б теж і по-мафіозному поводитися щодо внутрішніх конкурентів – націонал-демократів. Раціонально налаштований президент хотів би бути президентом усієї країни, надто коли хоче радикальних економічних реформ. Мафіозний президент такими категоріями не мислить. Усіх можливих внутрішніх противників йому ліпше знищити, аніж залучити до своєї реформаторської програми. Саме такими і є Янукович, Табачник і Ко. Як у знаменитому фільмі Френсиса Форда Коппи «Хрещений батько»: ось хрещений батько, а ось – його права рука. Ходять у краватках і костюмах і виглядають респектабельно, а насправді – гангстери.

Натомість дуже стривожений я можливостю соціального вибуху в країні. Гангстерські методи хрещеного

батька неминуче створять спротив і радикалізацію. Скоріше чи пізніше люди скажуть «ні». У найкращому разі скажуть на другому Майдані. В найгіршому «ні» скажуть радикали – силою та насильством. Це викличе репресії з боку режиму, а вони своєю чергою посилять радикалізацію. І так далі. Врешті назріває, хоч і по-

волі, загроза масштабного громадянського конфлікту. Самі українці конфліктувати не хочуть. Але гангстерські методи влади, злочинне і до речі, непотрібно дурне, їхнє нехтування елементарних прав громадян можуть створити суцільну катастрофу і перетворити Україну на Чикаго часів Ела Капоне. □

Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти)

Матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти»

Упорядкування та редакція Наталя Яковенко, Людмила Ведмідь
Київ: ВД «Стилос», 2009

Починаючи від 1992 року в Україні щокілька років з'являлися нові програми (або редакції програм) та підручники історії. Однак концептуально зміст шкільної історії мало мінявся і потребує переосмислення й оновлення.

Восени 2007 року за ініціативи доктора історичних наук Наталі Яковенко та за підтримки Українського інституту національної пам'яті на громадських засадах зібралася моніторингова група, метою якої було з'ясувати, наскільки відповідає вимогам сучасного історичного знання і потребам сучасного суспільства шкільні підручники з історії України. Результатом стали проекти Концепції та програми викладання історії України в середній школі, опубліковані в цьому збірнику.

У Концепції по-новому визначено мету й завдання історичної освіти в школі:

Метою шкільної історичної освіти є: формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності <...>; виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві; прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур.

Автори Концепції формулюють зокрема такі завдання історичної освіти:

прищеплення умінь бачити історичні процеси під різними кутами зору, усвідомлюючи, що історія – це відкритий процес, який не визначають наперед жодні закони; розуміти різницю між історичною подією та її інтерпретацією,

усвідомлювати причини існування різних інтерпретацій одного й того самого явища; виховувати на історичних прикладах патріотичну, громадянську й морально-етичну позицію людини, яка шанує загальнолюдські та національні цінності і з повагою ставиться до інших народів та культур.

Програми містять стратегічні та структурні зміни. Стилістично програми далекі від «героїзації», їх побудовано на принципах пояснення неоднозначності і складності будь-якого історичного явища, особливо у ХХ столітті.

Стратегічне оновлення змісту спирається на принцип антропологізації – переміщення уваги з держави на людину, її настанови та цінності. Нарівні з програвшими сторінками минулого подано приклади успішної соціальної та культурної реалізації. Запроваджено принципи поліетнічної та поліконфесійної історії – себто підручковий виклад присвячено не лише українському етносу, хоча він є стрижнем оповіді, а й іншим етнічним спільнотам, чіе буття в Україні є складником її історії.

Завдяки антропологічному підходу лейтмотивом викладу є буття людини в суспільстві, а не держава як політична сила. Це провадить до суттєвого скорочення політичної та мілітарної історії. Крім того, мілітарну історію запропоновано розглядати не з перспективи «загального інтересу нації», а з перспективи виживання людини у вирі війни, а це передбачає пояснення альтернативних стратегій поведінки.

Широко витлумачена культура – не лише освіта, наука та мистецтво, а й ідеології, правнича та соціальна свідомість, повсякденні звичаї, розваги тощо – дає змогу не лише врівноважити політично-мілітарну історію, а й показати учневі приклади того, що буття людини не зводиться до підпорядкування державі (владі), а приватна культурна ініціатива може бути вагомим суспільним чинником.

Структурні зміни стосуються способу подачі матеріалу в підручниках. Замість суцільного оповідного тексту, що переважає у нинішніх підручниках, кожену тему запропоновано подавати на розвороті або двома колонками, вміщуючи ліворуч лаконічну й позбавлену оцінок авторську оповідь, а праворуч – інформаційний супровід до неї: уривки з джерел, пояснення понять, карти й малюнки-схеми тощо. Врівноваження авторського викладу джерелами надає учням можливість самостійно мислити, критично аналізувати джерела та формулювати власні оцінки.

Обговорення Концепції та програм триває, адже переосмислення концептуальних засад шкільної історичної освіти бачиться одним із найважливіших складників «докорінної модернізації не лише школи, а й українського суспільства в цілому».

Надія Гончаренко